

Notes sobre els orígens i les influències literàries del *Blanquerna*

Francesc Garreta

Aquest article pretén d'assenyalar les influències literàries en la construcció del Blanquerna, de Ramon Llull, a partir, no d'altres obres literàries, com ha anat fent la investigació acadèmica que tenim fins al moment, sinó, atenent a la posició capdavantera d'aquesta obra en la literatura catalana, a partir de les fonts de la tradició oral i de la formació clàssica de l'heroi.

En el panorama de la història de la literatura catalana ha esdevingut un tòpic, en parlar del *Blanquerna* de Ramon Llull, presentar aquesta obra com la primera novel·la en llengua catalana. Un tòpic més que justificat pel fet que el mateix Llull, al darrer capítol de l'obra, escrigué: "acabat és lo romanç de Evast e Blanquerna". I aquí ens cal entendre romanç en el sentit estricte de la paraula, "narració d'una història" o, com ha derivat en francès, roman, o sigui, novel·la.

Aquesta declaració de l'autor en acabar l'obra no fa sinó explicitar allò que implícitament acaba de construir: una història fictícia al servei d'una idea. Tal com el mateix Llull ens manifesta al paràgraf esmentat, això és: "per donar doctrina con deja hom viure en aquest món per tal que en l'altre eternalment sia en la glòria de Déu".

En aquest article ens proposem d'assenyalar i comentar breument alguns aspectes de les influències literàries del *Blanquerna* que no són presents en la bibliografia sobre les fonts literàries d'aquesta obra i que creiem que també caldria considerar en tractar els orígens de la primera novel·la catalana. Aquests aspectes fan referència sobretot a la formació de l'heroi i a l'estructura del viatge presents en el *Blanquerna*. El primer correspon sobretot a la creació d'un personatge, Blanquerna, que pel fet de ser "el primer heroi" de la nostra literatura incita a descobrir els possibles orígens de la seva creació com a tal. El segon aspecte, no pas deslligat del primer, el trobem com a sustentador de tota l'estructura interna de la història, l'esque-

let que manté el desenvolupament novel·lístic de la narració, de la divisió temàtica i doctrinal i que alhora esdevé metàfora.

Molts autors han assenyalat la base biogràfica del personatge, de la intencionalitat de la història i, sobretot, la idealització del que podia haver estat el desig vital de l'autor. En tot cas, aquest és un aspecte que s'aparta de la intencionalitat d'aquestes notes tot i el seu atractiu. Les referències de l'autor a si mateix en el cos novel·lístic, sobre obres pròpies escrites o per escriure, la creació del personatge de Ramon lo foll, etc., però sobretot el sentit programàtic d'una vida dedicada a la reforma de l'Església, en el sentit comunitari, i de vocació contemplativa, en el propi, són motius evidents de la relació entre l'obra de ficció i la pròpia vida de l'autor. En tot cas ho assenyalarem aquí perquè la narració del cicle vital que es descriu constituirà la base de la metàfora del viatge que apuntem.

Com sabem, el *Blanquerna* està estructurat en cinc llibres dedicats als diferents estaments per alguns dels quals passaran els personatges de la història (1): De matrimoni, De religió, De prelatió, D'apostolical estament i De vida ermitana. Amb els afegitons del *Llibre d'Amich e Amat*, de producció autònoma i d'originalitat diferent al cos format pels cinc llibres anteriors, a més dels quinze capítols que, sota l'epígraf d'*Art de contemplació*, tracta la manera com *Blanquerna* redactà i estructurarà aquesta obra en el seu apartament eremític.

Aquesta divisió o estructura és la que sosté alhora el progrés novel·lístic i la que constitueix majoritàriament el cos doctrinari de l'obra. Tant les presentacions com els tractaments que trobem en la bibliografia acadèmica sobre el *Blanquerna* consideren aquesta divisió com l'estructura novel·lística que atorgarà sentit a la intenció de l'autor.

Referint-nos de nou al que dèiem a l'inici, la nostra atenció de cara a aquestes notes se centra en l'afirmació de "primera novel·la". Potser més en l'adjectivació que en el nom. *Primera* assenyalava un límit, i partint de la base que tot límit té un més enllà, ens situem en aquesta frontera tan atractiva que ens fa plantejar la idea de l'originalitat i dirigir la mirada cap a l'abans del límit. *Primera* i origen. I, per tant, de mirar d'aportar observacions de la nostra lectura que ajudin a completar la qüestió dels orígens i les influències que tota obra té.

Aquí es fa present la qüestió de les influències literàries que tindrien a veure amb l'origen del *Blanquerna*. No creiem que assenyalant-les sigui cap descrèdit a la vàlua de l'autor, ans el contrari, situa Ramon Llull en el gran paper del "creador" com a baula de la cadena que constitueix l'avenç del pensament humà i, en tot cas que, com a creador --o sigui "fent del no-res"--, li cal el passat i la tradició literària com a base de projecció, encara que sigui de manera no conscient. A això ens cal tenir en compte la diferent consideració dels conceptes de comunicació, influència o del mateix plag, en el context de la cultura medieval.

Les influències que han estat assenyalades en el *Blanquerna* són, bàsicament, els textos sagrats i apològics i, en alguns punts molt determinats, la matèria de Bretanya que es desenvolupa en el cicle novel·lístic de les aventures de cavalleria (2), així com possibles fonts de la institució cistercenca i, de forma més literària, de la narrativa aràbiga (3).

Si ens atenem, però, a l'estructura subjacent en tota l'obra, és fàcil d'endevinar que Ramon Llull, a l'hora de bastir una narració fictícia, té com a precedent l'enorme i poderosa influència de la literatura oral. En el seu món, en el temps de la composició de l'obra, gairebé podríem dir que la gran força literària encara era --o només era-- la de la paraula.

Les narracions de la tradició oral, així com textos sumeris, com ara el poema de *Gilgamesh*, i els grecs posteriors de *L'Odissea* i *La Iliada*, contenen l'estructura del viatge que sosté, en forma i metàfora, el discurs novel·lístic. Una metàfora que ha perdurat implícita en tota la història de la literatura.

Aquesta estructura bàsica i comuna, anomenada del viatge, que trobem en les narracions de tradició oral, en les narracions que han arribat fins als nostres dies, ens mostra un *heroi* empès per un desig --*element emissor*-- que el mou a emprendre un camí --*acció*-- per tal d'assolir un objectiu. Aquest objectiu no és assolit pel sol fet de desitjar-lo, sinó després d'haver salvat una sèrie d'*obstacles* o *impediments* que dificultaran l'avenç. La superació d'aquests obstacles es podrà aconseguir --en el cas de la narració fantàstica-- gràcies a l'ajut i participació d'elements màgics que actuen de manera taumatúrgica; gràcies a l'enginy de l'heroi, que de vegades l'obliga a algunes transgressions, o a la pròpia vàlua, justament per la condició original d'heroi. Un cop assolit l'objectiu, l'heroi experimenta un canvi que el farà retornar a l'origen --tancant el cercle--, no pas com n'ha sortit sinó transformat. D'aquí el sentit iniciàtic del viatge.

En aquest sentit, la història del *Blanquerna* és la narració d'un desig acomplert. Desig que serà l'objectiu final d'una estructura novel·lística d'evolució vital. Una obra de progressió. La seva voluntat, la de l'heroi, és la de cercar un estat de vida ermitana que li permeti una dedicació entera a la contemplació. El jove *Blanquerna* manifesta la seva gran intenció al capítol V, capítol que és el de la constitució del conflicte del plantejament novel·lístic, en contravenir el voler dels seus pares. Quan aquests ofereixen al fill el segell i les claus de la casa com a manifestació de la seva renúncia als béns terrenals i amb ganes de veure el fill al capdavant del patrimoni, s'inicien les rèpliques, els xantatges i les amenaces per fer-lo desdir. En aquest punt, *Blanquerna* diu al pare: "No embarguets, senyer, la mia benauyrança ni-l meu desirer" (4). I exposa amb insistència i fermesa allò que constituirà l'element emissor que farà posar en acció l'heroi cap a la recerca del seu objectiu.

Ramon Llull, en crear el personatge de Blanquerna, també crea i origina un heroi modern, en tant que es tracta d'un personatge d'origen burgès, o sigui, ciutadà. S'aparta així dels herois que formen part de la noblesa o de la cavalleria.

És aquí on volem assenyalar traces d'algun tòpic literari de l'antiga formació i provinença de l'heroi, en la creació del Blanquerna.

Així, en la construcció de l'heroi o de la figura heroica, s'han assenyalat alguns esquemes diguem-ne canònics que podem sintetitzar en:

a) **el naixement:** difícil, no desitjat, que de vegades forneix l'assumpció del nom del personatge. Oposició del mateix pare;

b) **la iniciació:** entre les proves que l'heroi ha d'afrontar, hi acostuma a haver aventures de caça. Si les proves són superades impliquen la transformació fonamental de l'estatut de l'heroi;

c) **el matrimoni:** fase lligada a l'adquisició del poder i d'un estatus definitiu, entrada a la vida adulta, maduresa, assumpció de posicions institucionals o posicions de domini;

d) **la paternitat:** la fundació d'una descendència genètica sovint en paral·lel o lligada a la fundació d'institucions culturals;

e) **la mort heroica:** de vegades amb assumpció al cel.

En el primer dels punts, l'obra presenta a Evast, el pare, dubtant entre la vida matrimonial i la de la religió que, tenint en compte l'heretat, s'inclina pel matrimoni.

Un cop casat amb Aloma, els dos rebutgen les celebracions del casament en nom de la humilitat. Celebren el matrimoni servint i fent caritat als pobres i rentant-los els peus, en nom de la caritat. Evast forma part de l'estament burgès, es dedica al comerç, *mercaderia*, per tal de no restar ocios. Aloma administra els béns de la casa, com la "Dona forta" de l'Eclesiastès. Ambdós, però, esdevenen exemple i model per a la resta de la ciutat, en aquest sentit mostren, des d'un inici, senyals d'excepcionalitat.

Assenyallem també que en la construcció del personatge d'Aloma, Llull defuig els tractaments misògins propis de la literatura medieval i fins i tot posteriors, i per contra atorga al personatge valors de construcció psicològica molt avançada en l'època, com ho podem comprovar en el passatge en què Aloma mostra el seu desig

de ser mare, o en la dilatada oració que fa per allargar *in extremis* la marxa del seu fill. També és interessant d'assenyalar, en aquest punt, les vegades que Llull recorre al simbolisme de l'indret on Aloma mostra el seu desig de maternitat, sempre sota l'ombra d'un arbre i a prop d'una font d'aigua, elements que l'autor utilitzarà com a tòpic formador del locus amoenus i que arribarà a ser emprat en la poesia del Renaixement. Al personatge d'Aloma s'atribueix un llenguatge poètic que preludia la poesia mística lul·liana i que alhora prové de la formació trobadoresca de Llull.

Allò primer que fa pensar Aloma en el desig de tenir un fill és la idea de la mort. "... e hun jorn se esdevengué que Aloma considerà en lo trespassament d'esta present vida, é recordà-li com la intenció per la qual ella era entrada en orde de matrimoni, fon per tal que hagués fills que fossen servents de Déu." Desig vital de perpetuïtat, d'acompliment maternal, com del pas del temps fecund. La comunicació d'aquest desig a Evast és respost al seu torn amb un dubte evasiu "...mas perquè és dubte si serien obedients a Déu, per ço dubte yo tant en desijar fills." En Aloma trobem vida i en Evast, idea.

En el segon dels punts és on descobrim el rastre més evident de la influència d'aquests cànons literaris en la construcció del nostre heroi. En parlar de l'estructura del viatge ja veurem com un dels trets destacats que fan situar Blanquerna per sobre de la resta de personatges i que, per tant, contribueixen a la seva individuació, és el domini extraordinari de la parla. Aquí, però, ens volem fixar en l'aspecte de les proves que l'heroi ha de superar per aconseguir tal categoria. Entre aquestes, hem assenyalat que gairebé sempre apareixen escenes de caça en què el personatge ha de demostrar la seva vàlua. En el cas del *Blanquerna*, aquestes escenes serien inversemblants en un ambient burgès com el que pretén de retratar Llull. No obstant això, i d'aquí el fet destacable, és que, en el capítol tercer del primer llibre, el pare sotmet el fill a una prova. Aquesta prova es presenta mitjançant una petita història de caça que Blanquerna haurà resoldre de forma raonada. Així, doncs, veiem com la prova de caça en una situació real ha estat substituïda per un plantejament d'ordre intel·lectual.

Els punts c) i d) es presenten aquí no com a condicions per a la formació de l'heroi, sinó com a impediments a superar de cara a l'assoliment de l'objectiu que s'ha proposat el mateix heroi. Allò que aquest emprarà com a suport de superació dels impediments serà el domini de la paraula, com podem veure al capítol sisè del mateix primer llibre, en convèncer Natana. El jove Blanquerna és presentat per l'autor amb característiques d'excepcionalitat des de bon principi. Així, al capítol III, dedicat a la prova en què el pare sotmet el seu fill, se'ns diu "...Evast véu que son fill així era il·luminat de sciència, y ornat de bones pràctiques y de bona criança..." i el mateix pare acaba orant en agraïment: "Beneyt sies tu, senyor, en tu mateix i en totes les virtuts e tes honors, perquè tal fill tant savi e tant ben costumad me has donat...".

Les excel·lències sobre la capacitat, la vàlua i l'excepcionalitat del nostre heroi no es deixaran de repetir al llarg de tota l'obra, però, de bon principi, veiem com totes aquestes virtuts es presenten vehiculades pel do de la parla en Blanquerna. En efecte, la paraula serà el que podríem anomenar *l'element màgic* que farà avançar el nostre heroi superant tots els obstacles que trobarà al seu camí. Així, i com a mostra dels molts casos exemplificadors del que diem, veiem el capgirament de Natana, després d'intentar-lo convèncer del seu amor, que ha de concloure: "per la virtut de vostres paraules, girada m'avets de mon enteniment...". (5)

Abandonant els pares, la jove Natana, l'herència del patrimoni, Blanquerna inicia el seu camí cap al seu objectiu. Un camí que trobarà dificultat pels obstacles de la reforma de la vida monàstica, de la vida de prelatió i del papat que li correspondrà de viure. Aquests anomenats impediments al transcurs del camí cap a la consecució de l'objectiu són alhora assoliments, pel fet que Blanquerna els aprofita per a la renovació eclesiàstica i de costums i per a la redacció de reglaments dels diferents estaments, gràcies, sobretot, als seus dots entre els quals destaca el de la parla. Però no deixen de ser assoliments no cercats, no desitjats. Així, a l'inici del capítol XCVI, quan Blanquerna ha aconseguit la reforma de la cúria romana, trobem un inici concís i colpidor que ens retorna al marc més pròpiament novel·lístic: "Blanquerna papa envellí, e remembrà lo desig que sulia haver de ésser en vida ermitana".

Pel que fa al darrer punt, la de la mort de l'heroi, aquesta no apareix com a tal, per bé que l'assoliment de l'objectiu desitjat des d'un principi de l'obra sigui assolit. En la vida ermitana que aconsegueix Blanquerna, apareixen de forma clara i repetida els estats de contemplació que es mostren gràcies a la vida en soledat, l'oració, el dejuni, la visió repetida del cel estrellat fins al plor.

El cicle vital del nostre heroi arriba a la seva fi i, amb aquest, el del seu viatge. Però abans li caldrà salvar el màxim obstacle que acostuma a aparèixer quan l'objectiu és a tocar. Un darrer obstacle que es presenta en la narrativa de tradició oral com a insalvable, per al qual cal una participació sobrehumana i que ve a constituir la *baixada als inferns*. Tenint en compte quin és l'objectiu inicial del viatge en *Blanquerna*, i que quan se supera aquest darrer impediment l'heroi en surt reforçat cap a la transformació final, iniciàtica, situariem aquest impediment de solució suprahumana en el fet d'assolir la condició papal i en la renovació de la cúria romana. En aquest punt, doncs, apareix com a superació la resolució insòlita (6) de la renúncia al papat que li atorgarà la llibertat que el menarà a aconseguir el seu objectiu inicial.

Fins aquest moment, el nostre heroi ha fet el seu camí passant pels diferents estaments de la vida religiosa, ensenyant, renovant, *transformant*. Quan Blanquerna Papa se sent ja gran veu acomplerta la seva feina, "en molt bon stament és lo papat e la cort de Roma e per aquell ordenament se segueix gran examplament a la

fe catòlica". S'adona d'aquesta transformació realitzada, però també sent que li manca la pròpia, la que havia originat el seu camí.

La renúncia al papat li atorgarà la llibertat i l'alegria que li permetrà de continuar el camí cap a aconseguir l'objectiu inicial: "Con Blanquerna fo absolt del papat e.s sentí franch a anar servir Déu en vida ermitana, lo goig ni.l alegre que ell hac, qui.l vos puria dir?"

Llibertat, goig i alegria per acomplir el desig que un temps llunyà el va portar a posar-se en acció per aconseguir-lo. Per això, la fi del camí no és sinó expressat en aquestes paraules: "E així vivia e stava Blanquerna ermità, considerant que hanc no fo en tan plena vida ni anch hac tan aparellat de exalçar molt sa ànima en Déu". I continua en una idea final universalitzadora i perpetuadora de la narració que acaba a tall de les fórmules finals de les rondalles: "Tant santa vida era çella en què Blanquerna estava, que Déus en benehia e-n endreçava tots aquells qui avien devoció en aquelles virtuts d'aquel loch on era la capella; e.l apostoli e los cardenals he lurs ofiçials n'eren mills en la gràcia de Déu per la santa vida de Blanquerna." La narració de la història ha de comportar un ensenyament, no sols el que aconseguix l'heroi, sinó l'aprenentatge que es deriva del mateix fet narratiu, estructurat en formes de caràcter universalitzador.

En tot el *Blanquerna* no es fa esment de cap localització geogràfica concreta. Tan sols hi apareixen citats els noms de Mallorca, en les autoreferències que fa Ramon Llull a les escoles de Miramar, o de Roma, com a seu de la cúria papal. La resta de cites geogràfiques ho són dins del context doctrinal i són, en general, de països, ciutats o cultures no cristianes. L'heroi Blanquerna farà el camí per un territori cristià d'àmbit anònim, on destacaran més els llocs de caràcter literari i simbòlic --el boscatge, la font d'aigua, el castell, etc.-- que no una geografia real. D'aquí el caràcter universalitzador de l'experiència viscuda com a caràcter iniciàtic.

Perquè, en efecte, es tracta d'un viatge iniciàtic si tenim en compte el propòsit del nostre heroi a l'inici de la història. Ja hem comentat les excel·lències amb les quals es presenta l'heroi des de bon principi. Per tant, podríem afirmar que es tracta d'un heroi ja format, no com a consecució d'un objectiu a la fi del viatge sinó abans d'iniciar-lo. Perquè el que ell persegueix no és una formació, que ja posseeix, sinó una transformació que només aconseguirà per la vida contemplativa, amb la recerca de la unió amb Déu.

Si la mística suposa necessàriament fugida, sí que la vida contemplativa que l'ha d'afavorir comporta abandonament del món. El camí de Blanquerna és el camí d'una ferma voluntat d'abandonament d'aquest món cap a la recerca de Déu. L'impediment, els impediments, en la nostra història, és que el món no l'abandona a ell. Així, quan Blanquerna és Papa, i aconseguix convèncer la cort cardenalícia de la seva renúncia, aquests encara insisteixen perquè, com a mínim, romangui a Ro-

ma com a ermità, cosa que fa respondre Blanquerna “que nulla manera no estaria enfre les gents”.

Per això, a la fi de l'obra, un cop assolit l'objectiu perseguit en el camí amb perseverança, trobem el vell Blanquerna en vida de contemplació. I és en aquest punt on es fa insistència en dos aspectes de la seva vida contemplativa, el plor i la visió de les estrelles. “Blanquerna se levava a la miga nit, e obria les finestres de la cel·la per ço que veés lo cel e les estrelles, e començava sa oració com pus devotament podia, per tal que tota sa ànima fos ab Déu e que sos hulls fossen en làgremes e en plors.” I també, “Après lo sol post, Blanquerna se puyava en lo terrat qui era sobre la cel·la e stava en oració tro al prim son, esguardant lo cel e les stel·les ab hulls ploroses e ab cor devot...”.

Un pensador ben allunyat dels temps que tractem i més a prop nostre, i en el fons també místic, com Cioran, escriu que “no és el coneixement allò que ens apropa als sants, sinó el despertar de les llàgrimes que dormen en el més profund de nosaltres mateixos. Aleshores únicament a través d'elles, tenim accés al coneixement i comprenem com es pot arribar a ser sant després d'haver estat home”. (7)

La contemplació de les estrelles al cel no és tant una aparença de fugida ans un element d'identificació de Déu. Déu, com a creador de l'univers, identificat en el paisatge creat per si mateix. (8) Blanquerna aconsegueix a la fi la vida de misticisme, d'unió amb Déu mitjançant la seva entera integració en l'àmbit de l'univers. Aquí són precisament les llàgrimes les que li permeten de veure més bé la imatge de Déu.

El crític canadenc Northrop Frye manifesta que “quan estudiem els grans clàssics de la literatura a partir d'Homer, estem obeint els dictats del sentit comú, tal com han estat incorporats per l'autor de l'Eclesiastès: ‘Val més la visió de l'ull que la peregrinació del desig’. La gran literatura és el que l'ull pot veure, és el genuí infinit en contraposició a allò infinit fal·laç, les inacabables aventures i l'inacabable estímul sexual de la peregrinació del desig. *Però tinc la impressió que si no existís la peregrinació del desig, tampoc no existiria la gran literatura*”. (9)

Quan Ramon Llull, conscient o no, estructura el seu *Blanquerna* damunt la metàfora del viatge i en fa la primera novel·la en la nostra llengua, enllaça el passat mític i de tradició oral amb el pensament cristià del seu temps mitjançant una influència platònica. En aquest sentit, Llull, a més de pensador, esdevé creador de ‘gran literatura’.

- (1) Les cinc parts, recordant les cinc llagues de la mort de Crist, són un dels tants elements de la forta càrrega simbòlica que trobem al llibre i, en general, a tota l'obra lul·liana.
- (2) Martí de Riquer. *Història de la literatura catalana*. Ariel, Vol
- (3) Rudolf Brummer. "Zur Datierung von Ramon Llulls Libre de Blanquerna" a *Mi Dienste des Sprache - Festschrift Victor Klemperer*. Halle: Niemeyer, 1958.
- (4) Per a les cites de tots els textos del Blanquerna, he fet servir l'edició de "Els Nostres Clàssics". Editorial Barcino, 1954.
- (5) Llibre I, Cap. VI, pàg. 75.
- (6) Per a la qüestió històrica sobre la renúncia al papat, vegeu M. de Riquer, op. cit.
- (7) *Lacrimi si Sfinti*. L'heure, 1986
- (8) En aquest sentit, és d'interès l'aportació de l'obra de Paolo Scarpi a *La fuga e il ritorno*. Marsilio Editori, 1992.
- (9) *The Secular Scripture*. Harvard University Press, 1976. La cursiva és meua.

ABSTRACT

En este artículo nos proponemos señalar las influencias literarias en la construcción del Blanquerna de Ramon Llull tomando como punto de partida, no otras obras literarias, como ha venido llevando a cabo la investigación académica con que contamos hasta el momento presente, sino prestando atención a la posición de vanguardia de la obra luliana en la literatura catalana, a partir de las fuentes de la tradición oral y de la formación clásica del héroe.

••••

This article aims at pointing out literary influences in Ramon Llull's Blanquerna, not starting from other literary works, as has been the case in academic research so far, but, taking into account its leading position with respect to Catalan literature, starting from sources of oral tradition and the hero's classical formation.

••••

Cet article prétend signaler les influences littéraires dans la construction de Blanquerna de Raymond Lulle, non pas à partir d'autres œuvres littéraires, comme a fait la recherche académique jusqu'à présent, mais plutôt en tenant compte de la position de cette œuvre comme chef de file de la littérature catalane, à partir des sources de la tradition orale et de la formation classique du héros.